

dit soort uitspraken aantrok, of moeten we aannemen dat de hervormde synode het gevoel van de overgrote meerderheid van het kerkvolk vertolkte? Op deze vraag geeft Brouwer geen rechtstreeks antwoord; wel signaleert hij op diverse plaatsen dat de problematiek bij de achterban niet werkelijk leefde. Vanuit dat perspectief is het jammer dat het boek maar tot 1965 loopt; nadien zou het IKV er wél in slagen grote groepen kerkmensen bij vraagstukken van oorlog en vrede te betrekken. Maar misschien hebben we nog een vervolg op deze evenwichtige studie van Brouwer tegood.

H. J. Langeveld

M. Dumoulin, R. Girault, G. Trausch, ed., *L'Europe du patronat. De la guerre froide aux années soixante. Actes du colloque de Louvain-la-Neuve des 10 et 11 mai 1990* (Euroclio, études et documents; Bern: Peter Lang, 1993, 244 blz., ISBN 3 261 04598 1).

In deze bundel, verslag van een wetenschappelijk colloquium dat van 10 tot 11 mei 1990 te Louvain-la-Neuve plaatsvond, wordt gepoogd de houding van werkgevers en werkgeversorganisaties tegenover de beginperiode der Europese eenwording te exploreren. Economisch-historici uit België, Duitsland, Frankrijk, Luxemburg, Engeland en Zwitserland hebben zich daartoe gebogen over een drietal centrale vraagpunten: Welke is de rol geweest van werkgevers ten aanzien van de opbouw van Europa vóór de wording van specifieke Europese instituties; welke was hun inbreng in de ontstane institutionele supra-nationale verbanden; in hoeverre betuigden werkgevers instemming met de principes en gevolgen van Europese samenwerkingsverbanden. De wetenschappelijke terreinen die op deze ruime vraagstellingen betrekking hebben, zijn tot nu toe slechts marginaal geëxploreerd en de voorliggende bundel verricht dan ook in velerlei opzicht pioniersarbeid.

In een waaier van bijdragen worden diverse aspecten van Europese eenwording en ermee verbonden werkgeversattitudes en -gedragingen aan de orde gesteld. Het is ondoenlijk in het kader van een beknopte bespreking meer dan vluchtige aandacht te besteden aan deze grote veelheid van historische analyses. Aan de orde komen onder meer de houding van de Duitse industriewerkgevers tegenover de Europese integratie en de vaak moeizame relatie tussen opkomende Europese integratieverbanden en de werkgevers in de ijzer- en staalindustrie van diverse Europese landen. Daarnaast zijn er 'case studies' naar de rol van multinationale ondernemingen als Philips en Goodyear met betrekking tot de Benelux en de Europese integratie in het algemeen. Aandacht wordt voorts besteed aan de participatie van werkgevers in de diverse instituties van de Benelux en hun houding tegenover het Marshall-plan en de verdragen van Rome. Van groot belang is ongetwijfeld ook de analyse van het Comité européen pour le progrès économique et social, een der schaarse supra-nationale samenwerkingsverbanden van de werkgevers zelf. Tenslotte verdient vermelding de beschouwing gewijd aan de bijzondere positie van de Spaanse werkgevers onder het Franco-regime en hun moeizame en ambivalente relatie met 'Europa'.

Ofschoon het pakket studies buitengewoon indrukwekkend oogt, valt het eindresultaat toch enigszins tegen. Met veel slagen om de arm lijkt te mogen worden gesteld, dat werkgevers de Europese integratie weliswaarniet direct verworpen hebben, maar deze ook slechts zelden actief hebben gesteund. Grote argwaan blijkt in werkgeverskring te (hebben) bestaan tegen supra-nationale ingrepen in eigen bevoorrechte jurisdicties, waarbij bovendien geldt dat er grote onderlinge verschillen in appreciatie bestaan, afhankelijk van de specifieke positie van land,

bedrijf en bedrijfstak. Van een enthousiaste werkgeversinvolving in het beheer van de ontstane Europese instituties is nauwelijks sprake geweest en pas vanaf de jaren zestig vindt een werkgeversomslag plaats in de richting van het omhelzen van instituties en principes van Europese integratieverbanden die op dat moment een onomkeerbare status hebben verworven.

Voorgaande conclusies, die onder meer in een afsluitend hoofdstuk van de hand van Ginette Kurgan-Van Hentenrijk (Vrije Universiteit Brussel) zijn neergelegd, blijken helaas rijkelijk vaag en, wat erger is, getekend door een in hoge mate tentatief karakter. Dit sterk tentatieve karakter spruit voort uit de volgende achtergronden. De in de bundel neergelegde studies zijn sterk geconcentreerd op de Europese ijzer- en staalindustrie en verwaarlozen in meer of mindere mate de overige industriële activiteiten. Daarnaast zijn de bijdragen feitelijk en qua opzet sterk beschrijvend en anekdotisch van aard en niet of nauwelijks bepaald door de ambitie meer generale patronen te ontwaren. Dit vloeit mede voort uit het gegeven, dat in veel gevallen een betrouwbaar beeld van werkgeversattitudes nauwelijks te verkrijgen valt door het niet beschikbaar zijn of stellen van archi vale bronnen. Van een op theoretische veralgemenisering gerichte aanpak is in ieder geval te weinig sprake, ofschoon de inleiding van de hand van René Girault (Universiteit van Parijs) een goed doortimmerd onderzoeksplan suggereert. Tenslotte valt te betreuren dat het boek geen zakenregister bevat en dat verzuimd is een lijst van gebruikte afkortingen te presenteren. Dit laatste verzuim moet niet onderschat worden, omdat de bundel werkelijk bol staat van vaak nauwelijks traceerbare afkortingen, die de toch al vrij technische verhalen tot een bijzonder taai kluit maken.

Henny Buiting

W. van Moorsel, *Contact en controle. Het vrouwbeeld van de Stichting Goed Wonen* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1992; Amsterdam: SUA, 1992, 311 blz., ISBN 90 6222 235 8).

Na de oorlog werd de Stichting Goed Wonen opgericht. Fabrikanten, ontwerpers, architecten, detailhandelaars en consumenten werkten daarin samen ter bevordering van 'goed wonen bij zo breed mogelijke lagen der bevolking'. 'Goed Wonen' was een redelijk succesvolle onderneming. Zo werd er een tijdschrift opgericht dat 3000 abonnees had in 1948, in 1961 waren dat er 7300, waarna het aantal daalde tot ongeveer 5000. In 1969 veranderde het tijdschrift van naam ('Wonen'); na een fusie in 1973 werd het voortgezet als 'Wonen-TABK'. Daarnaast was er tussen 1948 en 1973 een toonzaal in Amsterdam (in de jaren zestig ook nog te Rotterdam en Heerlen) waar individuele adviezen werden gegeven: dit betrof zo'n 20.000 à 30.000 mensen per jaar (met een piek van 50. à 60.000 in 1961/1962). Daarnaast werden er voor tal van verenigingen en organisaties lessen, rondleidingen en lezingen gegeven. Verder werden er in verschillende plaatsen modelwoningen ingericht waar ook tienduizenden mensen langskwamen. De werkwijze bij deze veel omvattende activiteiten kan worden aangeduid als: mensen bewust maken van hun eigen woonwensen, een consequente aandacht voor een zo groot mogelijke flexibiliteit in het wonen en tenslotte de consument ertoe brengen zelfstandig te laten kiezen uit de mogelijkheden. Kortom, een soort Consumentenbond voor bewoners, mooi en zinvol werk, op een verstandige manier uitgevoerd.

Dit is overigens geenszins het oordeel van de schrijfster van deze studie. Zij ziet de Stichting als 'de sluitpost op de disciplinerende van het wonen, zoals die al in de vorige eeuw was begonnen'. Afgezien van het eigenaardige Nederlands (bedoeld wordt waarschijnlijk: sluitstuk van) moet deze visie het meer hebben van het met enige regelmaat herhalen van termen als 'elitair' of 'paternalistisch' dan van iets dat lijkt op een solide bewijsvoering. Het gemak